

20 Yanvar - qanlı yazılan azadlıq dastanı

(evvelı öten sayımızda)

Azərbaycan milli azadlıq hərəkatının zor gücü ilə neytrallaşdırılması məqsədilə 1990-cı il yanvarın 19-dan 20-nə keçən gecə Bakı şəhərində fəvqəladə vəziyyət elan edildimə, əhali əvvəlcədən xəbərdar olunmadan, SSRİ Silahlı Qüvvələrinin bölmələri, daxili qoşunlar və xüsusi təyinatlı strukturlar tərəfindən respublika ərazisində genişmiqyaslı hərbi əməliyyat həyata keçirilmişdir.

Əməliyyatın planlaşdırılması və icrasında SSRİ Müdafiə Nazirliyi, Daxili İşlər Nazirliyi və Dövlət Təhlükəsizlik Komitəsi birgə fəaliyyət göstərmiş, DTK-nın xüsusi təyinatlı "Alfa" bölməsi və "A" qrupu əsas taktiki tapşırıqların icrasına cəlb edilmişdir. SSRİ rəhbərliyi, o cümlədən Mixail Qorbaçov, vəziyyəti "millətlərarası qarşıdurma" kimi təqdim edərək, hərbi müdaxiləni legitimləşdirməyə cəhd göstərmişdir.

Əməliyyatlara təxminən 35 min nəfərlik hərbi kontingent cəlb olunmuşdur.

Yanvarın 19-da həyata keçirilən diversiya xarakterli tədbirlər nəticəsində Azərbaycan televiziya mərkəzinin enerji bloku sıradan çıxarılmış, bununla da fəvqəladə vəziyyətin elan olunması və qoşunların şəhərə yeridilməsi barədə əhaliyə rəsmi məlumatın çatdırılması qəsdən əngəllənmişdir.

Həmin vaxt Bakı şəhərində müxtəlif ərazilərdə piketlər və barrikadalar qurulmuş, bir sıra hərbi hissələrin, o cümlədən Salyan kazarmasının giriş-çıkış yolları bağlanmışdır. Muxalif siyasi qüvvələr daxilində əhəlinin davranışı ilə bağlı vahid mövqe mövcud olmamış, bəzi liderlər kütləyə dağılmağı, digərləri isə müqavimət göstərməyi tövsiyə etmişdir.

Fəvqəladə vəziyyətin rəsmi olaraq 1990-cı il yanvarın 20-si saat 00:00-dan qüvvəyə minməsinə baxmayaraq, qoşun hissələrinin şəhərə yeridilməsi faktiki olaraq yanvarın 19-da saat 21:00-dan etibarən bir neçə istiqamətdən, paralel və koordinasiyalı şəkildə həyata keçirilmişdir. Hərbi baxımdan bu, şəhərin qısa müddətdə tam nəzarətə götürülməsinə yönəlmis çoxistiqamətli giriş taktikasına uyğun idi.

Əsas hücum istiqamətləri aşağıdakılardır:

1. Şimal istiqaməti (Sumqayıt-Bakı xətti) - Bu istiqamət əməliyyatın əsas zərbə vektorlarından biri hesab olunur. Sumqayıt tərəfindən Bakı şəhərinə daxil olan motoatıcı və zirehli hissələr Biləcəri, Xırdalan və 20 Yanvar dairəsi ətrafından şəhərin mərkəzinə doğru irəliləmişdir. Bu istiqamət həm məgistr yolun mövcudluğu, həm də sənaye zonalarına çıxış baxımından strateji əhəmiyyət daşıyırdı.

2. Şimal-qərb istiqaməti (Bineqedi-Balaxanı zonası) - Bineqedi və Balaxanı əraziləri vasitəsilə daxil olan hərbi hissələr şəhərin daxili yaşayış massivlərinə nüfuz etmiş-

dir. Bu istiqamət urbanizasiya səviyyəsi yüksək olan əraziləri əhatə etdiyindən mülki əhali ilə qarşıdurmaların daha çox qeydə alındığı zonalarından biri olmuşdur.

3. Qərb istiqaməti (Şamaxı yolu - Yasamal-Nərimanov zonası) - Şamaxı şosesi istiqamətindən daxil olan bölmələr Yasamal və Nərimanov rayonları istiqamətində irəliləmiş, əsas nəqliyyat qovşaqlarını və inzibati obyektləri nəzarət altına almağa çalışmışdır. Bu istiqamət əməliyyatın şəhər mərkəzinə çıxış baxı-

və psixoloji üstünlüyün təmin edilməsi məqsədi daşıyırdı. Urban mühitdə bu cür genişmiqyaslı hərbi giriş müasir hərbi nəzəriyyədə yüksək riskli hesab olunur və 20 Yanvar hadisələri bu risklərin real nəticələrini açıq şəkildə nümayiş etdirmişdir.

"Bakı əməliyyatı"na birbaşa rəhbərliyi SSRİ müdafiə naziri Dmitri Yazov, daxili işlər naziri Vadim Bakatin və DTK sədrinin müavini Filip Babkov həyata keçirmişdir. Bakı şəhərində fəvqəladə vəziyyətin elan edilməsi barədə

mindan mühüm rol oynamışdır.

4. Cənub və cənub-şərq istiqaməti (Ələt-Qaradağ və Xəzər dənizi xətti) - Ələt və Qaradağ tərəfindən daxil olan hərbi kolonlar Bakı ətrafı sənaye və liman zonalarına nəzarəti təmin etmişdir. Bundan əlavə, Xəzər Hərbi Donanmasının gəmiləri vasitəsilə dəniz istiqamətindən də təzyiq yaradılmış, sahilyanı ərazilər nəzarət altına saxlanılmışdır. Bu, əməliyyatın tam mühasirə xarakterini daşıdığını göstərir.

5. Hava-desant və xüsusi təyinatlı elementlər - Birbaşa kütləvi hava-desant hücumu həyata keçirilməsinə də, xüsusi təyinatlı qruplar öncədən və paralel şəkildə şəhərin mühüm obyektlərinə yerləşdirilmiş, rabitə, televiziya və komendant idarəetmə məntəqələri ələ keçirilmişdir.

Hərbi-elmi nöqteyi nəzərdən bu coxistiqamətli hücum modeli Bakı şəhərinin operativ mühasirəyə alınması, müqavimət ocaqlarının bir-biri ilə əlaqəsinin kəsilməsi

məlumat əhaliyə yalnız yanvarın 20-də şəhər saat 07:00-da radio vasitəsilə çatdırılmışdır. Bu vaxta qədər artıq yüzlərlə insan qətlə yetirilmiş, çoxsaylı yaralıları xəstəxanalara yerləşdirilmişdir.

Əməliyyat zamanı Bakı qarnizonunun qoşunları, ələvə gətirilmiş hərbi hissələr və Xəzər Hərbi Donanmasından çıxarılan desant qrupları koordinasiyalı şəkildə şəhərə hücum etmişdir. Ağır zirehli texnika barrikadaları qısa müddətdə sıradan çıxarmış, mülki şəxslərin atəşə tutulması nəticəsində geniş miqyaslı insan tələfatı baş vermişdir. Araqdirmalar göstərir ki, hərbi qulluqçular təsadüfi şəkildə küçədə olan şəxslərə, yaşayış binalarına və tibbi nəqliyyat vasitələrinə atəş açmış, yaralıları tibbi yardımın göstərilməsinə mane olmuşdur. Tanklar və zirehli transportyorlar mülki avtomobilləri əzməmiş, xəstəxanaların enerjili təchizatı qəsdən kəsilmişdir.

Bakıya yeridilmiş qoşun kontingenti qapalı rejimli düşərgələrdə saxlanılır, şəxsi

heyatın yerli əhali ilə təmasına yol verilmir. Əsgər və zabirlər şəhərdə "İslam fundamentalistləri" və "pantürkist silahlı dəstələri"ni fəaliyyət göstərdiyi barədə dezinformasiya verilmiş, bu da mülki əhaliyə qarşı zorakılığın psixoloji əsasını formalaşdırmışdır. Nəticədə qadınlara, uşaqlara, yaşlılara və tibb işçilərinə qarşı fərq qoyulmadan silahlı zorakılıq tətbiq edilmişdir.

Müəyyən olunmuşdur ki, fəvqəladə vəziyyət əhaliyə rəsmi elan edildikdən 82 nəfər qətlə yetirilmiş, 20 nəfər ağır yaralanmışdır. Halbuki, 1966-cı il "Mülki və siyasi hüquqlar haqqında" Beynəlxalq Paktın tələblərinə əsasən, fəvqəladə vəziyyətin tətbiqi barədə əhali dərhal və rəsmi qaydada məlumatlandırılmalı idi. Bu tələb qəsdən pozulmuşdur. Yalnız 1990-cı il yanvarın 20-də saat 05:30-da Ba-

yada fəaliyyət göstərən "SİT" ictimai təşkilatının ekspert hesabında da təsdiq edilmişdir. Hesabatda mülki şəxslərin yaxın məsafədən çoxsaylı güllə yaraları ilə qətlə yetirilməsi, xəstəxanaların və təcili yardım maşınlarının atəşə tutulması, sərinləşdirici avtomobulların güllələnməsi, süngübiçaqdan istifadə halları və dəyişdirilmiş 5,45 mm çaplı döyüş sursatlarının tətbiqi faktları qeyd edilmişdir. Hələk olanlar arasında yetkinlik yaşına çatmayanlar, qadınlar, yaşlılar və fiziki məhdudiyyətli şəxslər olmuşdur.

2008-ci ildə amerikalı yazıçı və jurnalist Tomas de Vaalın "Qarabağ: Ermənistan və Azərbaycan - sülh və savaq yollarında" adlı tədqiqat əsərində də 1990-cı ilin yanvar hadisələrinə siyasi-strateji qiymət verilmişdir. De Vaalın fikrincə, bu müdaxilə həm Azərbaycan, həm də bütövlükdə Sovet İttifaqı üçün ağır nəticələr doğurmuş, qısa müddət ərzində şəhər üzərində hərbi nəzarət təmin edilmiş, mərkəzi hakimiyyətin siyasi legitimliyi faktiki olaraq itirilmişdir. Müəllif xüsusilə vurğulayır ki, Moskva 1990-cı il yanvarın 20-də formal nəzarəti bərpa etsə də, məhz həmin tarixdə Azərbaycan üzərində real siyasi təsir imkanlarını itirmişdir.

Bu qiymətləndirmə yanvar hadisələrinin yalnız lokal zorakılıq aktı deyil, strateji-siyasi dönüş nöqtəsi olduğunu təsdiqləyir. Hadisələrin mahiyyəti, göstərir ki, Azərbaycan cəmiyyətinin müstəqillik iradəsi hüquqi sənədlərlə deyil, zorakılığa qarşı kollektiv mövqe ilə formalaşmışdır. Bu baxımdan, dövlət müstəqilliyinin hüquqi rəsmiləşdirilməsi 1991-ci il oktyabrın 18-də baş versə də, faktiki və ideoloji əsasları 1990-cı il yanvarın 20-də qoyulmuşdur. Həmin tarix Azərbaycan xalqının sovet siyasi sistemindən qopuşunun geridönəmə mərhələsi kimi çıxış etmişdir.

20 Yanvar qırğınlarından sonra cəmiyyətdə darın psixoloji sarsıntı və ümumi qorxu mühiti hökm sürmüşdür. Xalq özünü zorakılığa məruz qalmış, alçaldılmış və siyasi baxımdan müdafiəsiz vəziyyətə düşmüş hiss edirdi. Məhz bu şəraitdə SSRİ rəhbərliyindən 1987-ci ildə uzaqlaşdırılmış, lakin Moskvada yaşamaqda davam edən Heydər Əliyev baş verənə ən sərt və açıq siyasət mövqeni ifadə etmişdir. 1990-cı il yanvarın 21-də Ulu Öndər Heydər Əliyev Azərbaycanın Moskvadakı daimi nümayəndəsinə gələrək, burada təşkil olunmuş kütləvi toplantıda çıxış etmiş və, Azərbaycan xalqı ilə həmrəy olduğunu bəyan etmişdir.

(ardı var)

Gülşən HÜSEYNOVA
Azərbaycan Hərb Tarixi
Muzeyinin eməkdaşı,
ADMU-nin müəllimi